

Foregående Aarhus Stift, Havreballegaards Amt

II. Stiernholmsamt.

Stiernholmsamt grændser mod Norden til Skanderborgamt og Horsensfiord; mod Vesten til Koldinghuusamt; mod Sønden til Veilefiord og mod Østen til Beltet.

Dette Amts kontribuerende Hartkorn er over 6000 Tdr., foruden Herre- og Præstegaardenes frie Jorde. Amtet er af Naturen forsynet med adskillige ferske Søer, Aaer og Bekke, som drive sexten Mølleværker. Her ligger Dallerupsøe, Giesageraae, Skioldaae. I Veilefiord er ved Rosenvold en Havn, hvor Seilende kan løbe ind for haardt Veir; ligeledes i Gludsogn ere der to Steder, hvor Søefarende i haard Storm kan løbe ind, nemlig ved Børregaard og Tønballekrog, lige for Hiarnøekirke.

Dette Amt er sammenføjet med Haureballegaardsamt under een Amtmand, som er tillige Stiftamtmand over Aarhusstift. Amtet bestaaer af tre Herreder, hvilke ere: 1) Nimherred; 2) Hattingherred; og 3) Biergeherred. Vi merke nu hvert Herred især, nemlig:

I. Nimherred.

Nimherred grændser mod Østen til Voorherred; mod Vesten til Nørvangsherred i Riberstift; mod Norden til Tyrstingherred; og mod Sønden til Hattingherred. Dette Herred bestaaer af otte Kirkesogne, som ere: 1) Det Kirkesogn i den Søekiøbstæd Horsens; 2) Hospitalets Kirke sammesteds; 3) Hvirringsogn; 4) Hornborgsogn; 5) Tambdrupsogn; 6) Nimsogn; 7) Underupsogn; 8) Torstedsogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) Det Kirkesogn i den **Kiøbstæd Horsens.**

Horsens, en smuk Søekøbbstæd, beliggende ved en stor Fiord, kaldet Horsensfiord, som løber fra Kattegat ind i Landet. Byen ligger under den 55. Grad 58. Minut Latitud., og 25. Grad 41. Minut Longitud., 5 1/2 Miil fra Aarhus, og 4 Mile fra Veile.

Nogle vil hidlede Byens Navn fra den cimbriske Høvding Hothers, som har kaldet Byen Hothersnæs, da han der en kort Tid opholdt sig, (see Saxo Grammat. 3. Bog): Andre derimod af det gamle danske Ord Hors eller Hest, som findes i Byens Vaaben. At Byen har været allerede en Kiøbstæd i det ellefte Aarhundrede, sluttet af en der slagen ældgammel Mynt eller Sølvbrakteat, hvorpaa staaer det Ord Hors og en Konges Hoved, som formodentlig er Kong Svend Estridsen. Aar 1247 leed Horsens stor Skade af fiendtligt Partie, i de Uroligheder imellem Kong Ærik Plogpenning og hans Broder Hertug Abel.

Byens ældste Kiøbstædsprivilegier, som nu ikke ere til og findes, ere konfirmerede af Kong Kristoffer af Bayern Aar 1442, og siden af de følgende høilovlige Konger.

Byen har fem Porte og to Broer over Aaen, brede og anseelige Gader, smukke Bygninger, hvoriblant ere nogle meget anseelige. Byens Kirker ere to, nemlig: Klosterkirken, saaledes kaldet, fordi den i de katholske Tider før Reformationen har været det Franciskanerklosters Kirke, men efter Reformationen blev af Kong Friderik den Anden givet Byen Aar 1532 til en Sognekirke. Denne Kirke er stor og indvendig anseelig, prydet med prægtige Epitaphier, og har skønne Kapitaler til sin Vedligeholdelse. Blandt andre Epitaphier vises her i Kirken et Epitaphium over en Herremand fra Sanderumgaard i Fyhn, hvis Navn paa Tavlen af Ælde er udgaet, som i det sextende Aarhundrede dandsede sig ihjel paa Stiernholm, da han i Forsamling af mange

adelige Familier der paa Slottet vilde vise sin Styrke i at dandse en Dame træt i sit fulde Harnisk; men den gode Dame vilde ei give sig tabt, saa at han styrtede midt i Dandsen paa Stedet.

Udi denne Kirke prædikes allene Høimesse, men ingen Aftensang; Kirken har, hverken Taarn eller Klokker men en Kirkegaard.

Den anden Kirke er St. Ibs- eller Jakobikirke, som indtil Reformationens Tider var Byens rette Sognekirke. Denne Kirke har et høit Taarn med 5 Klokker, og et Spiir tækket med Kaabber. Indvendig er Kirken baade prydet med smukke Ornamentter, saa og i Koret ziret med smukke Epitaphier. af Marmor- og Bildhuggerarbeide, desuden nogle Liigkapeller., Udi denne Kirke prædikes allene til Aftensang; saa at alle Aftensangsprædikener holdes her, men derimod ingen Høimesseprædikener. Ved denne Kirke er ingen Kirkegaard, thi den ved Kirken, i fordum Tid værende Kirkegaard, tilligemed Jomfrue Mariæ Kirkegaard, blev efter Reformationen Aar 1575 udlagt til Byens Torv, og dertil indrettet; hvorefter samme Torv blev rundt om beprydet med nye opbygte Gaarde. Man finder i gamle Brevskaber, at foruden disse to Kirker har Byen før Reformationen endnu havt nok en Kirke, kaldet vor Fruekirke, men samme blev kort efter Reformationen nedbrudt, og alle dens Materialier skienkede Kong Kristian den Tredie Aar 1540 til Horsens Borgere, til Hielp at opbygge deres Sognekirke med.

Udi de katholske Tider har her i Byen været to Klostere, nemlig St. Hanskloster af Korsbødreorden, og Graabrødrekloster af Minoriter- eller Franciskanerorden, hvis Kirke, som nys forhen er meldt, blev efter Reformationen gjort til Byens Sognekirke, og Klosterets Bygninger bleve indrettede deels til en latinsk Skole, deels til Byens Hospital.

Byen har en skøn latinsk Skole, son forestaaes af en Rektor og to Hørere. Denne Skole er stiftet i Kong Friderik den Førstes Tid, og, til Skolebygning skienket af høistbemeldte Konge en Længde af Graabrødreklosters Bygning. Men som den ældgamle Skolebygning var forfalden, blev en nye grundmuret Skolebygning af 54 Fag og 8 Fag Bindingsværk opført Aar 1746. Udi samme Bygning ere Værelser til Rektor og begge Hørerne. Paa Qvisten er indrettet et Skolebibliothek.

Her i Byen er et got Hospital, hvis Fundats er udgivet af Kong Friderik den Tredie; Samme blev allerførst oprettet Aar 1532 af Kong Friderik den Første som dertil skienkede Graabrødrekloster. Hospitalets Bygning er endnu de gamle Klostermure, bestaaende af 21 Fag, hvis Lemmer, 33 i Tallet, nyder hver

ugentlig 2 Mark. Hospitalet har sin egen Kirke og Præst, som tillige har et Annex paa Landet, nemlig Torstedsogn i Hattingherred, hvortil han er Sognepræst. Dette Hospital er forsynet med skønne Legater og Gods, hvorover er beskikket en Hospitalsforstander.

Raadhuset, er en stor grundmuret Bygning, paa hvis Mure Jernankerne forestillede det Aarstal 1585, hvoraf man maatte slutte, at Raadhuset tilligemed den gamle Skolebygning er opført af det forfaldne Klosters gamle Stene; men Aar 1752 blev dette gamle Raadhuus repareret og forandret, saavidt dets gamle Facon ville tillade, og blev ziret med en Portal og Steentrappe Byens Magistrat er en Borgemester og Raad, en Byefoged, en Bye- og Raadstueskriver, men Raadstuen har ingen Overret.

Byen ligger vel i den allerbeste og frugtbareste Egn, og er til Skibsfart og Søehandling overmaade beqvem af Naturen, da Seiladsen herfra falder beleilig paa Østersøen, Nordsøen og Vesterhavet, eftersom den Viig, som fra Kattegat skyder sig ind imellem Hadsherred og Biergeherred, deler sig i to Arme, som kaldes Horsensfiord og Steensballesund; men Havnen, som skulle befordre Seiladsen, falder temmelig kostbar at vedligeholde for Byen, da den Aar efter Aar saaledes tilstoppes, at intet Fartøi over 8 Læster kan: enten lade eller losse deri. Om Vinteren kan Byens smaa Fartøier dog ligge i Vinterlag her. Havnens Bolværk beskadiges ofte om Vinteren af Driviis, hvilket hindrer, at Fartøierne ei kan komme ud af Havnen saa tidlig i Søen om Foraaret, som fra andre Søestæder. Aaen, som danner Havnen, er med Bolværk indpælet, og er næsten dobbelt saa lang som Byen rækker.

Det yderste af Havnen kaldes Ladebroehoved, eller (som den jyske Udtale er) Laberhoved. Nu maae store sværladte Skibe, og Fartøier over 10 Læster, ligge langt ude paa Fiorden, ligesom de stikke dybt til, og der udlosse eller lade med Pramme deres Ladninger og Vahre, fordi Havnen har ei dybt Vand nok til at flyde ind. Men formedelst slet Ankergrund staae Skibene Fare for ved Storm og høie Vande at drive saa langt ind paa Grund, at de ikke uden ved høie Vande kunde komme ud igien. Slige store Skibe maae overvintre i Stensballesund, som er en Fierdingvei fra Horsens, og er dens Vinterhavn. Den Huk af Fiorden, som fra Ladebroehoved strækker sig til den anden Ende af Byen, kaldes Flasken, og med lave Vande er næsten tør. Til Havnens Forbedring og Opmuddring bruges en Mudderpram. Paa den østre Side af Byens Mark, hvor den skilles fra Stensballe, Nebel og

Hanstedmarker, skyder Fiorden ud med en Viig, kaldet Nørstrand. Indløbet til samme Viig kaldes Stensballesund, og tiener til Vinterhavn for Kiøbmændenes største Skibe, hvor de ligge mere sikre for Isen, naar den om Foraaret brækker løs og driver, end i Aaen.

De Vahre, som Kiøbmændene udskibe, ere Korn, Fedevahre, Hør- og, Blaarlærreder, Dynevaar, Dreil, Vadmel, hiemmegiort Tøi, Huder, Skind, Pelze, Miød, Liim, Vox, Tælle, sorte Leergryder, Flesk, Smør, etc.

Byens Borgere have ogsaa Agerdyrkning; thi foruden otte Tofter har Byen til Eiendom tre Marker, nemlig: Sundmarken, Langmarken og Laubyemarken. Enhver af disse Marker deles i 200 Agre; og saadanne tre Agre, een paa hver Mark, kaldes en Gaardsavl. Derforuden er uden for Hospitalsporten et Stykke Jord, kaldet Spedalsøen eller Hospitalsøen, afdeelt i smaa Agre, som kaldes Adoeder, der er ligesom Tilgivet paa de Agre, som paa de andre Marker ere for smaa. Laubyemark, eller efter jydsk Udtale Loubyemark, er foræret til Byen af Kong Hans. Nok nogle Jorder, som tilhøre Hospitalet, kaldet Hospitalsjord. Et Stykke Jord kaldes Prislukken, det er Priorslukken, som i gamle Dage har tilhørt Prioren i Klosteret. Byen har i gamle Dage havt en Skov, kaldet Lindskov; men der findes nu ikke et eeneste Træ, men nogle Tornebuske. I samme Lindskov er en Begravelse fra hedenske Tider, besat med mægtige store Stene i en aflang Fiirkant, hvorpaa ligge andre store Stene.

Udi Horsensfiord ligge de tre Øer, Hiarnøe, Alrøe og Vorsøe. Strax uden for Horsens ved Havnens Indløb har i fordum Tid ligget Stiernholmsslot, som af Bygning har været vidtløftigt og anseeligt, efter Resens Tegning i hans Atlas Aar 1677. Af dette gamle og prægtige Slot er nu intet tilbage uden det bare Navn, ja ikke engang Grundstenene deraf; thi de ere Tid efter anden opryddede, sprængte og bortførte til Steengierder og til Grundstene under andre nye Bygninger. Da Grundstenene bleve opbrudte, fandtes der imellem dem og nedent under dem en utallig Mængde Menneskebeen, ja man kunde kiende deres Klæder, som bortfaldt i Muld saasomt man rørte derved. Nu paa samme Slotsplads, som hører til Bygholm, staaer et Bondehuus, som den Dag i Dag er kaldet endnu Slottet, og Bonden, som boer deri, kaldes Slotsmanden. Dette Stiernholmsslot er bygt omtrent Aar 1313 af Kong Ærik Menved, hvilket sluttes af A. Hvitfelds Ord. Derforuden lod Kong Ærik bygge udi Horsens et Slot, hvilket ikke kan være Bygholm, som den

Tid var kun Ladegaarden dertil, men maae formodentlig have været Stiernholm, som har faaet sit Navn enten af dets adskillige Hukker og Viger, som nogenledes lignede en Stierne, eller og mueligt i Tidens Længde har faaet dette Navn af Otto Gyldenstjerne, der residerede derpaa som Lehnsmand Aar 1542.

Dette Slot var ikke en Herregaard med Bøndergods, men kun en Lystgaard med nogle Lykker og Jorde. Aarsagen til dette Slots saavel som andre Slotters Opbyggelse her i Landet har, efter A. Hvitfelds Ord, været Bøndernes Opstand i Nørrejylland. Da den oprørske Almue blev slagen af de kongelige Tropper, maatte Bønderne forsone deres Formastelse ved store Pengemulker, samt med Arbeide til Slotternes Opbyggelse; hvilken Straf blev dem paalagt i en Dom, anført af A. Hvitfeld P. 368. Nogle ere af de Tanker, at Bønderne, som bleve brugte til Slottets Bygning, bleve tvungne til at slænge deres, formodentlig i et Feltslag ved Horsens ihjelslagne. Kammerater ned imellem Grundstenene, for at jage de Overblevne desmere Skræk ind for sligt Oprør, eftersom deres ihjelslagne ikke maatte blive begravne.

Kong Kristian den Fierde forflyttede Lehnsmandens Residenz og Slottitel fra Bygholm til Stiernholm, saa at Lehnet blev kaldet Stiernholmslehn, og ikke længere Bygholmslehn; saa blev og Bygholms Eiendomme henlagte under Stiernholm, og Herregaarden Bygholm blev gjort til en Ladegaard under Stiernholm, som Hovedgaarden. Men efter Souverainiteten Aar 1661 solgte Kong Friderik den Tredie baade Stiernholm og Bygholm med underliggende Gods til privat Eiendom. Efter den Tid har Eierne hellere vildet boe paa Bygholm; hvorudover Stiernholmsslot, som ubeboet, forfaldt, og blev omsider ganske afbrudt, og dets Materialier bleve førte hen til Bygholms Opbyggelse, da samme Gaard blev af Eieren igien oprettet til en Hovedgaard.

Midt i Horsensfiord ligger en Grund imellem Gludmark og Vorsøe, som kaldes Sieløe. Samme er usynlig, naar der er Flod, men kan sees, naar der er Ebbe, at være omtrent tyve Favne lang.

Den ridende Post ankommer til Horsens hver Mandags og Torsdags Aften, og afgaaer hver Tirsdags og Fredags Aften. Den agende Post ankommer til Horsens to gange om Maaneden, nemlig hver anden Torsdag, og afgaaer hver gang den tredie eller fierde Dag derefter.

Marked holdes den 27. Junii, saa og den 8. Oktober med Kram, Heste og Qvæg.

2) **Hospitalet i Horsens** har sin egen Præst, som tillige er Sognepræst til Torstedsogn i Hattingherred. (Om Hospitalet er allerede meldt Pag. 676).

3) **Hvering-** eller **Hvirringsogn**, hvis Kirke er stor og anseelig med et stort Taarn. Dertil hører: Hveringbye; Borinybye, hvorved ligger en stor Søe, kaldet Boringsøe, hvor man paa en Holm midt Søen fortæller at have i fordum Tid staaet et Lystslot. Man seer ogsaa i Boringbye Kiendetegn af en nedbrudt Kirke, hvis Materialier ere brugte til nu værende Sognekirkes Udvidelse og Reparation. Trebergbye; Hornumbye; Overkodallund, en eeneste Gaard; Nederkodallund, en eeneste Gaard; Rask, en Herregaard med skiøn Skov; dens frie Hovedgaardstaxt er 48 Tdr. 1 Skp. 1 Alb., Skovskyld 6 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods over 272 Tdr., Tiender 18 Tdr. Navlhale- eller Raskmølle.

4) **Hornborgsogn** er Annexet til Hveringkirke. Dertil hører: Hornborgbye; Havrumbye; Flemmingbye; Kolhaugebye; Klarksmølle; Hornborg- eller Lillemølle.

5) **Tamdrupsogn**, hvis Kirke er stor og anseelig. Dertil hører: Ænnerbye; Aarupbye; Bisgaard; Tamdrupbye; Molgierbye; Kiørupbye, hvor Præstegaarden ligger; Lund; Vinterbye.

6) **Nimssogn** ligger i Tyrstingherred i Skanderborgamt, hvor det findes anført ved No. 11.

7) **Underupsogn** er Annexet til Nimkirke. Dertil hører: Underupbye; uden for Byen er et Bierg, kaldet Ørstbjerg, hvori en Næsekonge, kaldet Kong Ørst, skal ligge begravet, og øverst paa Toppen er ligesom pikket en Grav med store og smaa Kampestene, hvilken Grav vender fra Søndnen til Norden. Vorbiergbye, hvori ligger en stor Gaard, kaldet Vorbierggaard, som nu beboes af to Bønder, men har fordum været beboet af den Uhlfeldtske Familie. Torpbye.

8) **Torstedsogn**, hvis Sognepræst er Præsten ved Hospitalet i Horsens siden Aar 1569, da Kong Friderik den Anden lagde dette Sogn til Horsens Hospital; thi tilforn var Torstedkirke et Annex til Olstedkirke i Hattingherred. Torstedkirke ligger ude paa Marken imellem Byerne, som ere Ørestrupbye og Torstedbye. I Matrikelen er Torstedkirke henregnet under Hattingherred.

II. Hattingherred.

Hattingherred grændser mod Norden til Nimherred og Horsensfiord; mod Sønden til Veilefiord; mod Østen til Biergherred; og mod Vesten til Nørvangsherred i Riberstift. Dette Herred indbefatter ni Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Ølstedsogn; 2) Ængomsogn; 3) Hattingsogn; 4) Hedenstedsogn; 5) Løsningsogn; 6) Korningsogn; 7) Torstedsogn; 8) Tyrstedsogn; 9) Udtsogn.

Vi merke nu hvert Sogn i Særdeleshed.

1) **Ølstedsogn**; hvis Kirke ligger ude paa vild Mark imellem Sognets tvende Byer, og er Kirketaarnet prydet med et Spiir. Til Sognet hører: Ølstedbye, hvorigiennem løber den, store Ølstedaae, som deler Byen i tre Dele, og siden løber ad Nedermølle og Bygholmsmølle ud i Horsensfiord. Paa Ølstedmark er en hellig Kilde, som vander den store Eng Ølstedbredmaae. Ikke langt fra Ølstedbroe har i fordem Tid ligget et Slot, af hvis Løngange ere opgravne mange hugne Stene og Muurstene; og sees endnu Rudera af Volde og Grave om Slottet, men ingen veed, hvad Slottets Navn har været. Udi dette Sogn er fire Broer over Ølstedaae. Botterupbye; Onsebye. Imellem disse to Byer ligger Ølstedkirke paa Marken.

2) **Ængomsogn**; hvis Kirke er prydet med et Orgelværk. Til Sognet hører: Ængombye, hvori er et Hospital, stiftet Aar 1626. Tiirsbek, en Herregaard; som efter Nogles Meening skal være bygt af Dronning Thyre Dannebød, og dens rette Navn efter gamle Brevskaber skal være Thyresbek. Denne Herregaard ligger overmaade plaisant ved en forbiflydende Bek med Skove rundt omkring. Fra Værelserne falder en behagelig Prospekt til Veilefiord og til en paa hin Side af samme Fiord liggende stor Skov. Udi bemeldte Bek eller Aae, som paa den Kant skiller Aarhusstift fra Riberstift, er en Saugmølle, en Grynmølle og en Kornmølle. Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 42 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 13 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 6 Tdr. 3 Fkr., Bøndergods 106 Tdr. Hartkorn, Tiender 98 Tdr. Til Tiirsbek hører Bryskenberg i Daugaardsogn. Assendrupbye, hvis Beboere har lige meget Hartkorn. Bredalbye, ved hvilken ligger en stor Høy, hvorfra kan sees over til Fyhn, og tælles 38 omliggende Kirker. Udi Bredalbye paa Gaden er et Kildevæld, som er Oprindelsen til den store

Aae, som flyder forbi Geisager, Løsning, Korning og flere Sogne, og faaer Navn efter de Byer, den flyder forbi, og giver baade Klaksmølle og Bygholmsmølle deres overflødige Vand; siden løber samme Aae ud under Horsens Hospitalebroe i Horsensfiord. En Mølle; to Fiskerhuse, beliggende ved Stranden.

3) **Hattingsogn.** Dertil hører: Hattingbye, Ruballegaard; Jeriknaur eller Ærknaver, hvor tilforn har staaet en Kirke, som blev afbrudt Aar 1560, fordi Sognet var saa lidet, og Sognepræsten skulde desuden gjøre Tieneste paa Bygholmslot; Nedremølle, der tillige er en Stampemølle for en Klædefabrik, som har været i Horsens. Bygholm, en Herregaard af Vigtighed, beliggende strax uden for Horsens; den har i fordom Tid været et kongeligt Slot, bygt i det fiortende Aarhundrede til at holde den jyske Almue i Ave. Dette Slot har ikke ligget paa det Sted, hvor Gaarden nu staaer, men noget derfra i Engen paa en Banke af 16 Alnes Høide og 500 Alnes Omkreds. Paa dette Bygholms Slot boede Lehnmændene, og Lehnet fik Navn af Bygholmslehn, indtil de bleve forflyttede til Stiernholmsslot at boe, da Lehnet, og siden Amtet, efter Souverainiteten blev kaldet Stiernholmssamt. Da Bygholmslot forfaldt, og ved Ildsvaade blev ødelagt, blev Bygholm lagt under Stiernholmsslot som en Ladegaard, indtil Aar 1661, da begge Gaardene bleve solgte af Kong Friderik den Tredie til partikulair Eiendom, hvorpaa Bygholm blev atter opbygt. Den frie Hovedgaardstaxt er 119 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Møllenskyld 18 Tdr. 3 Fkr., Bøndergods 860 Tdr. Hartkorn, Tiender 88 Tdr. Paa Hovedgaardens Mark er bygt Bygholmsmølle, som er af stor Vigtighed, da Indbyggerne i Horsens der lade male alle deres Kornvahre.

4) **Hedenstedsogn** bestaaer af Hedenstedbye; Torupbye; Lilledalbye; Remerslundbye; Giesager, en eeneste Gaard, hvor forhen ommeldte Aae løber forbi, og kaldes her Giesageraae. Aarup, to Gaarde; Lillemølle.

5) **Dalbyesogn** er Aar 1758 blevet annekteret til Hedenstedsogn, da det tilforn har været Annex til Urlevsogn i Biergherred, hvor det findes anført ved No. 17, Pag 688.

6) **Løsningssogn**, hvis Kirke ligger for sig selv midt paa Marken imellem Sognets tre Byer, som ere Løsningbye, Løsningmølle; Stubberupbye; Sæbernbye.

7) **Korningsogn** er Annexet til Løsningssogn. Dertil hører: Korningbye; Meringbye; Sparre; Meringgaard, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 9 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 306 Tdr. Hartkorn, Tiender 176 Tdr. 3 Skpr. Ussing, en ufrie Avlsgaard med Staldrettighed, som nu er lagt til Meringgaard, for at gjøre samme komplet. Gaardens Hartkorn er 23 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb. Korningkirke er en af de smukkeste Landsbyekirker i Aarhuusstift; thi den er prydet indvendig med smukke Ornamente, og udvendig med et stort Taarn og høit Spiir.

8) **Torstedsogn** er Annexet til Hospitalet i Horsens, og er allerede anført under No. 8 i Nimherred.

9) **Tyrstedsogn**, hvis Kirke ligger ude paa Marken for sig selv. Dertil hører: Tyrstedbye; Dallerupbye, hvor der er en stor Søe, kaldet Dallerupsøe; Dakenesbye.

10) **Udtsogn** er Annexet til Tyrstedkirke, men ligger i Biergeherred, hvor det findes anført ved No. 18.

III. Biergeherred.

Biergeherred har ypperlig Skov af Eeg og Bøg, især ved de Herregaarde Boller, Møgelkiær, Rosenvold, Barritskov, Ørumgaard, Palsgaard, Skierildgaard, Jensgaard etc. Dette Herred grændser mod Norden til Horsensfiord, mod Sønden til Veilefiord, mod Østen til Kattegat, og mod Vesten til Hattingherred; altsaa er dette Herred paa tre Kanter omringet med Vand. Biergeherred bestaaer af atten Kirkesogne, hvilke ere: 1) Ørumsogn; 2) Daugaardsogn; 3) Barretsogn; 4) Vrigstedsogn; 5) Assenssogn; 6) Klakringsogn; 7) Gludsogn; 8) Hiarnøesogn; 9) Nebsagersogn; 10) Biergesogn; 11) Skioldesogn; 12) Raarupsogn; 13) Stoubyesogn; 14) Hvornumsogn; 15) Urlevsogn; 16) Stenderupsogn; 17) Dalbyesogn; 18) Udtsogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Ørumsogn**. Dertil hører: Ørumbye; midt i Byen er en liden Høy med store Stene omkring, og i Midten en meget større Steen, som har 16 Alne i Omkreds; ligeledes paa Marken ere mange Høye, saasom: Biørnhøy, Kongenshøy, Termanshøy, Grasneshøy etc. Ørumgaard, en Herregaard

med prægtig Skov; paa Gaarden holdes Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr., Skovskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Bøndergods 230 Tdr., Tiender 41 Tdr. 2 Skpr.

2) **Daugaardsogn** er Annexet til Ørumkirke. Dertil hører: Daugaardbye, paa hvis Byemark er en Kiempegrav, kaldet Jødenovn, hvor to meget store Stene ligge ophøiede paa andre Stene ganske nær hinanden. Bryskenberg, en Herregaard, opbyggt af nogle i fiendtlige Tider ødelagte Bøndergaarde i forrige Aarhundrede; dens frie Hovedgaardstaxt er 19 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 257 Tdr., Tiender 55 Tdr. 6 Skpr.; denne Gaard har altid hørt til Tiirsbekherregaard. Askeberg, et Boelssted; To Fiskerhuse ved Veilefiord. Dette Sogn regnes af Nogle til Hattingherred.

3) **Barritsogn**, hvis Kirke ligger ude paa Marken, og har et anseeligt Liigkapel. Til Sognet hører: Barritbye, eller Overbarrit; Barritholebye; Barritskov, en Herregaard, beliggende meget fornøieligt ved en overmaade stor Skov, som gaaer ned til Stranden; paa Gaarden holdes Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 48 Tdr. 6 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 6 Tdr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 375 Tdr. Hartkorn, Tiender 69 Tdr. Under Barritskov ligger Lotterupladegaard i Naarupsogn. Bredt- og Bredtorpbye; Barritskovbye; Staxerødebye, som skal have sit Navn af et gammelt Slot, hvis Rudera sees uden for Byen i Skoven; men dets Bygning er nedbrudt og forflyttet ned til Stranden, og der bygt et nyt Staxevold, som siden er kaldet Rosenvold. De fleste Beboere i Barritsogn gjøre en Mængde Træskoe til at sælge.

4) **Vrigstedsogn** er Annexet til Barritkirke. Dertil hører Overvrigstedbye og Nedervrigstedbye.

5) **Assenssogn**, hvis rette Navn menes i fordum Tid at have været Asnæs eller Assøe, da Sognet skal være omflydt, og har faaet sit Navn af en Konge ved Navn As eller Asa, formodentlig af Aserne, Odins Medfølgere, som siges at være begravne i en meget stor Høy, kaldet Ashøy, der paa Marken. Til Sognet hører: Palsgaard, en Herregaard, beliggende strax ved Stranden; paa Gaarden holdes Staldstude, og der er et got Fiskerie; dens frie Hovedgaardstaxt

er 87 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 6 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skp., Bøndergods 548 Tdr. Hartkorn, Tiender 32 Tdr. 6 Skpr. Strax uden for Gaarden ligger en stor Høy, kaldet Pallisgrav, hvor man mener Gaardens ældste Beboer Palle, hvorefter den bærer Navn, skal ligge begravet. Overbye; Hasbye; Kirkholmbye. Dernæst disse eeneste Gaarde og Huse: Kingstholm; Sønderhaab; Thomæshøy; Ravnsige; Hedehusum.

6) **Kladringsogn** er Annexet til Assenskirke. Dertil hører: Kladringsbye; Vesterbye, er to Gaarde; Strandhusene; Biørnsknude; Helbergsmølle.

7) **Gludsgn**. Dertil hører: Gludbye, hvori ligger Præstegaarden, der er opbyggt overmaade smuk Aar 1741, ligesom en Herregaard af Muur- og Bindingsværk, fordi da værende Sognepræst var tillige Herremand og Eier af Jensgaardherregaard der i Sognet. Allisgaarde; Nørbye; Østrupbye; Østerbisholt, som er den halve Deel af Byen; thi igiennem Bisholtbye løber en Bek, kaldet Stodsholt, hvilken deler Byen saaledes, at den Part østen for Bekken hører til Gludsgn, og kaldes Østerbisholt, men den Part vesten for Bekken hører til Skioldsgn, og kaldes Vesterbisholt. Norden for Bisholtbye ligger et Bierg, kaldet Dysbjerg, hvilket ved Strandsiden er saa steilt, at intet Menneske eller Kreatur kan gaae enten op eller ned deraf, men paa Landsiden pløies og besaaes det. Overglud, er to Gaarde; Kalsgaard; Borregaard eller Borre, er en liden eeneste Gaard paa 3 Tdr. 1 Alb. Hartkorn, beliggende ved Horsensfiord, og er omflydt af samme Fiord paa alle Sider, undtagen en liden Strimmel, som løber ind til Gludmark. Her ved Borre søge Søfarende Havn udi Storm og Modveir. Beboeren paa denne Gaard nærer sig tillige af Fiskerie i Stranden. Sønderbye; Stenvadgaarde; Jensgaard, en Herregaard, beliggende meget fornøieligt ved skøn Skov, som gaaer ned til Stranden; dens frie Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 247 Tdr., Tiender 54 Tdr. Under Gludsgn ere to beqvemme Steder, hvor de Søfarende søge Havn i paakommende Storm og ont Veir; det ene Sted er ved Borregaard; det andet Sted er for Østrupmark, kaldet Tønballekrog, lige for Hiarnøekirke.

8) **Hiarnøesogn** er Annexet til Gludkirke. Dette Sogn bestaaer allene af den Udøe Hiarnøe, som er en ganske omflydt Øe, beliggende i Horsensfiord, som derfor her ved denne Øe kaldes Hiarnøesund. Denne Øe, som er en god Fierdingvei baade i Længde og Brede, ligger en halv Fierdingvei fra det faste Land, imellem de to Øer Alrøe og Endelave; den udgjør et Kirkesogn for sig selv, og bestaaer af en eeneste Bye, kaldet Hiarnøebye, hvori er 9 Bøndergaarde og nogle Huse, som staae i Matrikelen for 71 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Paa denne Øe ligger Kong Hiarne begravet, paa en Plads ved Stranden., som kaldes Hiarnehøy; den er 30 Alne lang og 20 Alne breed, omsat med Stene. Deromkring ere næsten 30 Gravhøye meget mindre. Pladsen er af 60 Favnes Distance, kaldet Kallestene, og har forommeldte med maadelige Stene afdeelte Gravhøye i tre Hobe rundt om sig. Midt i den inderste Hob er Kong Hiarnes Grav. Hvorledes Kong Hiarne blev slaget af Friedlev, derom kan læses Saxo Grammat, Hvitfelds Krønike og Holbergs Danmarks Riges Historie Tom. I. Pag. 48. Paa Hiarnøe er ingen Skov uden lidt Krat, ei heller Tørvemose, men Indbyggerne maae købe al deres Brændsel fra det faste Land, og føre det til Baads hiem til sig. Øen tilhører Eieren af Jensgaardherregaard., Ovenmeldte. Monument holdes for at være et af de ældste og rareste Monumenter i Danmark. (See Wormii Adit. ad Monument. 26 pag. 4).

9) **Nebsaggersogn** bestaaer af Nebsaggerbye; Hyllerød, to eeneste Gaarde; Skierildgaard, en skøn Herregaard med Skov; paa Gaarden holdes Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 238 Tdr. Hartkorn, Tiender 108 Tdr. 6 Skpr. Hornsyldbye; Mølsted og Brokhuus ere to Huse.

10) **Biergesogn** er Annexet til Nebsaggersogn, og bestaaer allene af Biergsbye. Strax ved Kirken ligger et Bierg eller en Bakke, kaldet Biergelide, hvor oven paa er en stor Mark, som pløies og saaes. Dette Bierg ligger saa høit, at de Seilende i Beltet gjøre deres Bestik derefter. Paa Biergemark ved Braae, hvor Skiellet er imellem Biergeherred og Hattingherred, staaer Tinghuset, hvori Herredsfogden for disse to annekterede Herreder holder Herredsting.

11) **Skioldsogn** bestaaer af Skioldbye, som ligger paa en høi Bakke. I den store fiskerige Skioldaae fanges gode Krebs. Paa Bisholtbyemark imod Stranden

ere to hedenske Altere, bestaaende af to Steenbygninger af toppede Stene, satte i en Runddeel med en meget stor flad Steen oven paa. Stourupbye, hvor der er en stor Skov. Brundbye; Vesterbisholt, som er den halve Deel af Bisholtbye, da den øvrige halve Deel høre til Gludsogn.

12) **Raarupsohn**, hvis kuldede Kirke har et stort Begravelseskapel. Dertil hører: Raarupbye; Raarupmølle; Møgelkiær, en Herregaard, omringet af mange store Kiær og Moser, saavel som Skove; paa Gaarden staldes Øxen; dens frie Hovedgaardstaxt er 63 Tdr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergodset og Tiender findes anførte indberegnet under Bollersherregaard i Udtsohn. Nebelbye; Glatterup, to Gaarde; Ikiær, en eeneste Gaard; Lundgaarde; Skiulundbye og Mølle; Aastrupbye; Notterupbye; Kleisbye; Orengsviggaard; Brendstubgaard; Gramrodebye; Lindvedbye; Ravnholtbye; Grambye; Kalsbølgaard; Steenkiærgaard; Refsgaard; Blæsbierggaard; Kragbørgboel; Brunsvangskovhuus; Lotterupskovhuus, hvori Skytten og Skovfogden boer; dette Huus har tilforn været en stor Bygning, og er kaldet Lotterupladegaard, men er nu nedbrudt, og dens Jorder bruges under Barritskovs Hovedgaard; denne Lotterupladegaard staaer for 13 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb.; samme er tiendefrie, men af Grunden svares kongelige Skatter.

13) **Stoubyesohn**, hvis anseelige store Kirke ligger midt i Sognet ude paa Marken. Dertil hører: Rosenvold, en Herregaard, hvis Navn i fordem Tid skal have været Starevold men af Holger Rosenkrantz er kaldet Rosenvold; (see tillige foran Barritsohn No. 3, Pag. 684). Paa Gaarden, som har en prægtig Skov ud til Veilefiord, staldes Stude; dens frie Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 256 Tdr., Tiender 47 Tdr. 4 Skpr. Stoubye; Gammelbye, hvori Præstegaarden ligger. Det er at agte, at Gammelbye har tilforn hedet Stoubye; men da en Deel af Byen brændte af, blev Gaardene igien opbygte en halv Fierdingsvei derfra; hvorudover den nye Bye blev kaldet med det forrige Navn Stoubye, men den Deel, som blev sparet, af Ilden, blev til Forskiel kaldet Gammelbye. Stoubyeskovhuse; Ullerup, to Gaarde; Grundbye; Roden, to Gaarde; Hyrupbye; Bellebye.

og Mølle; Hostrupbye; Gravengaard, en Bondegaard nu, men i Dronning Margrethes Tid en Herregaard, hvis Rudera sees endnu i Gravene; Aarupmølle; Roemølle.

14) **Hvornumsogn** er Annexet til Stoubyekirke. Dertil hører: Hvornum- eller Hornumbye; Hesselballe, et eenligt Huus.

15) **Urlevsogn**. Dertil hører: Urlevbye; strax neden for samme Bye løber en Aae, kaldet Urlevaae, som gjør Skiellet imellem Biergeherred og Hattingherred. Spetterupbye; Stovenbiergmølle.

16) **Stenderupsogn** er Annexet til Urlevkirke. Dertil hører: Stendrupbye; Lystrupbye; Sønderaldumbye; Nøraldumbye; Braabye; Braaskov, en eeneste Gaard; Braamølle. Nogle regne Stenderupkirke til Hattingherred.

17) **Dalbyesogn** har tilforn været det andet Annex til Urlevkirke; men Aar 1758 blev det taget derfra, og gjort til et Annex til Hedenstedkirke i Hattingherred; (see tillige Pag. 682). Til Dalbyesogn hører Storedalbye; Stovenbierg, en eeneste Gaard.

18) **Udtsogn** er Annexet til Tyrstedkirke i Hattingherred. Ved Udtkirke, som har Spiir paa sit Taarn, er et grundmuret Hospital for 6 Lemmer, tilligemed en Skole i den ene Ende af Bygningen. Til Sognet hører: Udtbye; Udstrupbye; Seitbye; Boller, en meget smuk Herregaard med prægtig Skov, som gaaer ned til Horsensfiord; Gaarden har sit eget Birk, hvorunder sorterer Boller- og Møgelkiærgods; dens frie Hovedgaardstaxt er 118 Tdr. 6 Skpr., Skovskyld 9 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr., Bøndergods baade til Boller og til Møgelkiær 1280 Tdr. Hartkorn, Tiender 137 Tdr. 1 Skp.

Efterfølgende Skanderborgamt.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 674 – 688.